

ІСТОРИКО-МІСТОБУДІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБОРОННИХ КОМПЛЕКСІВ М. ВІННИЦІ РУСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ (XIV- XVI СТ.)

© Литвинчук І.В., 2021

У статті вперше застосовано методику комплексного історико-містобудівного аналізу по відношенню до сформованих за часи Великого князівства Литовського оборонних комплексів міста Вінниці. Автор співставляє літописні та актові джерела, історичну картографію та результати сучасних натурних досліджень для встановлення місць розташування давніх замкових та міських оборонних споруд. Доводиться теза про утворення первинної урбаністичної структури Вінниці саме за литовську добу за принципами розпланування міст на руському праві. Виокремлено два етапи містобудівного розвитку оборонних комплексів міста Вінниці. Перший етап датований кін. XIV-сер. XVI ст. У цей час з'являється замок на базі ймовірного давньоруського городища на Замковій горі у районі Старе місто. Поруч з ним, але на відстані розбудовується середмістя – укріплений посад. Планувальні релікти давнього середмістя прочитується і зараз. Шляхом порівняльного аналізу встановлена топологічна єдність планування вінницького середмістя з містами середньовічної романської та давньоруської традиції у містах Західної Європи та України. Виконано реконструкцію вигляду вінницького замку на Замковій горі поч. XVI ст. за люстраціями 1545 та 1552 рр.

Другий період пов'язаний з будівництвом нового замку до 1558 р. на протилежному (правому) березі р. Південний Буг та розвитком нового посаду біля нього. У цей час на українських землях ще панують такі ж самі принципи містобудування, котрі існували під час розбудови Старого міста. Тому обрис міських фортифікацій, ринкова площа та парцеляція ділянок Нового вінницького міста аналогічні тим, що були у Старому місті. Натомість, замок вже з'єднується з міськими фортифікаціями у єдину систему, що дозволяє нам казати про цілісний урбаністичний оборонний комплекс.

Ключові слова: Вінниця, замок, міські укріплення, урбаністичний оборонний комплекс, Велике Князівство Литовське

Актуальність теми:

Вінниця історично займала важливий статус регіонального центру та навіть стала столицею Української Народної Республіки 2 лютого 1919 р. (після більшовицької окупації Києва). Місто завжди було в полі зору різноманітних історичних, етнографічних, суспільно-політичних та інших досліджень Поділля та України загалом. Натомість тема замкових та міських укріплень Вінниці як самостійного предмета дослідження ще досі не розкрита у фахових архітектурно-містобудівних публікаціях. На даний момент питання локалізації укріплень Вінниці знаходиться у царині місцевого краєзнавства. Практична сторона питання полягає у відсутності застосувань таких досліджень у розробці історико-архітектурного опорного плану міста та проектних пропозицій збереження реліктів давнього урбаністичної структури міста та його фортифікацій.

Мета статті: комплексно опрацювати історичні етапи формування міста Вінниці та її укріплень за часи Великого князівства Литовського (XIV-XVI ст.), ідентифікувати у сучасній топографії міста релікти давнього планування та оборонних споруд.

Аналіз попередніх досліджень.

Краєзнавча історіографія міста XIX-XX ст. є типовою для більшості подільських міст. Перші дослідження Вінниці не дуже відрізнялись від історичних хронік та зборів статистики (Marczyński, 1822, s.102-112, Baliński i Lipiński, 1849, s.1364-1370), пізніше доповнені подільським церковним краєзнавцем о. М. Орловським (1863). Краєзнавчий нарис з історії Вінниці та її замків подає Гульдман (1901, с.125-126), церквам – Г. Павлуцький (1905, с.72-82) та Є. Сецинський (1901). Фортифікаційним спорудам оборонних монастирів Вінниці присвячена окрема брошура Смеречинського (1925), вінницькому замку - наукова розвідка Білінського (1925). Оборонні споруди міста оглянуті у О. Бирулі (1930). Не можемо не згадати про дисертаційну роботу та монографію М. Отамановського (1993), присвячену середньовічній Вінниці, зокрема, про правові стани її міщанської громади. Соціальні, економічні, політичні аспекти розвитку середньовічної Вінниці відображені у працях О. Подградської (1985), Крикуна (2008; 2011; Крикун та Піддубняк, 2008), Г. Виноградова (1898), П. Саса (1988). Сучасні дослідники Вінниці проявляють зацікавленість оборонним комплексом «Вінницькі мури» (Ричков (2010), Савченко (2017)). Єдиною спробою реконструкції містобудівного розвитку середньовічної Вінниці є публікація С. Царенка (2004), натомість на сьогоднішній момент українськими науковцями вже винайдено та широко застосовується універсальна методика історичного містобудівного аналізу, яку було би варто застосувати у дослідженні Вінниці задля перевірки чи уточнення наявної гіпотези (Кравцов, 2007; Бевз, 2004; 2007 Ричков, 2010; 2012; Рибчинський, 2009; 2015; 2018).

Виклад основного матеріалу

І період – «литовська» версія локації Вінниці, або поновлення існуючого міста?

У своїх історико-містобудівних студіях С. Царенко (2004) непереконливо намагається заперечити «литовську» версію заснування Вінниці, пропонує відмовитись від усталеної в архітектурно-реставраційному академічному середовищі методики «пошуку економічних та фортифікаційних ознак західноєвропейського зразка» (у випадку Вінниці) та висуває свій авторський погляд на існування долитовської Вінниці як регіонального «осередку в системі розселення», ілюструючи це відповідною картосхемою (Рис.1, 2). У цій роботі Вінниця представлена як місто з «поліцентричною структурою» (Царенко, 2004, с.318), тобто, місто, яке має кілька «градів» (замків) одночасно. Подібні твердження мали б опертися на ґрунтовний аналіз кількісних показників, які відображали демографічну та економічну ситуацію в місті та порівняння з іншими українськими містами цього ж періоду, чого у даній роботі не представлено. Існування окремих городищ на території Вінниці XIII-XIV ст. (факт доведено археологічними дослідженнями (Виногородська, 2010)) самі по собі не доводять їхню взаємодію у єдиній містобудівній системі (ймовірніше за все, це були окремі городи з незначними посадами). В цих обставинах говорити про Вінницю XIII-XIV ст. як стале містобудівне утворення, тим більш таке, яке перебрало на себе роль регіонального центру, не доводиться.

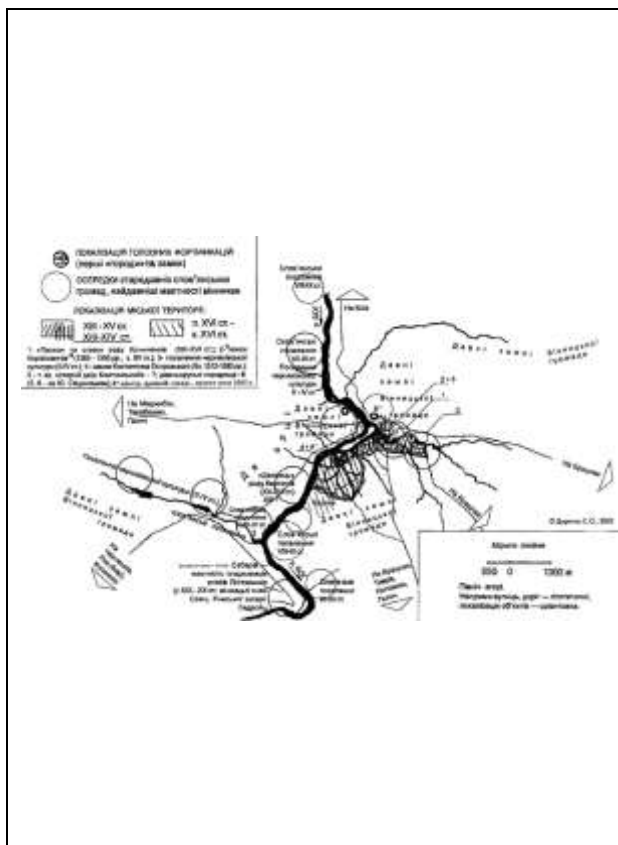

Рис.1. Вінниця: осередки стародавніх громад, найдавніші маєтності вінничан; перші замки та початкова міська територія XIII–XVI століть (карта_схема). (за С. Царенко (2004, с.311))

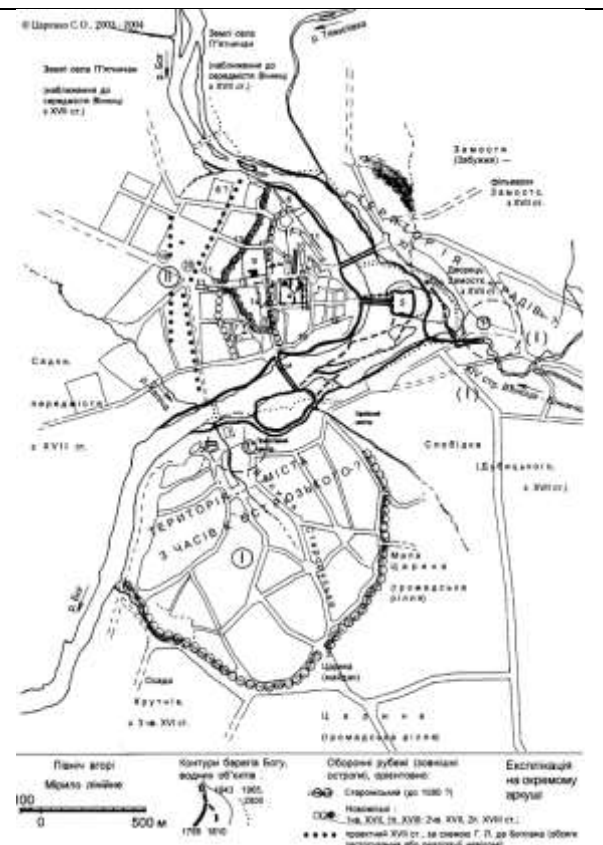

Рис.2. План-схема формування розпланувальної структури і становлення містобудівних форм Вінниці у XIII–XVIII ст. (за С. Царенко (2004, с.321))

Не згадує про Вінницю і «Повість про Поділля» (Супрасльський список (*Полное собрание русских летописей*, 1980, с.66-67)) у якій під 1393 р. вже згадані головні укріплення міста Поділля - Брацлав, Сокинець, Бакота, Смотрич, Кам'янець. Натомість, зауважимо, що повість про Поділля створена лише у XV ст. У грамоті Федора Коріатовича Гриньку Сокинецькому згадується княгиня Олена Вінницька (Груша, 2001), також у акті великокнязівського надання Бакоти Немиру 1388 р. у якості свідка виступає князь Василь Вінницький (Tegowski, 1997, s.171). Вінниця зазначається в «Списку руських міст ближніх та дальніх» (Тихомиров, 1952, с.228), створеному у 1375-1381 рр. Достовірним джерелом, що підлягає однозначній верифікації є королівське надання Спитку з Мельштина Західного поділля, акт цього надання датується 1396 р (*Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, 1887, s.19). Офіційно прийнята дата заснування міста 1366 р. не базується на конкретних достовірно перевірених письмових джерелах (Тронько та інш., ред., 1972, КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, 2001). Натомість, дійсно, за даними археології, на території сучасного міста Вінниці існувало як мінімум два городища XIII-XIV ст. (Виногородська, 2010). Одне з них знаходилося на Замковій горі у Старому місті, інше (т. зв. «городище Кмитинське» (Уварова и Слущкий, ред., 1901, с.231)), ймовірно, воно ж згадане і у 1599 р. (Jabłonowski, 1894, s.413) - на території сучасної лікарні ім. Ющенка (ймовірно, неідентифіковані городища Болохівської землі). Також до кінця XIX ст. існувало неідентифіковане городище на річці Вінничці, згодом зруйновано гранітним кар'єром. Місцеві краєзнавці, прив'язуючись до гідроніму «Винничка», приходять до висновку, що саме ця локація була першою для урбаністичного утворення майбутньої Вінниці (Секретарьов, 1993). Втім, на історичній картографії та і у сучасному плануванні реліктів давнього міста біля місця цього замку не прослідковується. Крім цього, басейн річки Віннички утворює доволі пласку рівнину в долині, таке місце не підходило до локації давньоруських міст (міст на «руському праві»). (Смолій, ред., 2001; Рапопорт, 1956, с.28). В. Антонович не подає характеристик обстеженого ним тут городища та не згадує про

знахідки, відтак, його належність до періоду XIII-XV є недоведеною (Сецинский, 1901, с.210). В той самий час сусідня річка Деркачка оточена з обох боків високими мисами, які потенційно підходять під локацію літописної Вінниці. На її правому березі, у гирлі при впадінні у Південний Буг існує т. зв. «Замкова гора», на якій В. Антонович теж застав під час експедиції городище (саме тут фіксуються археологічні знахідки XIII-XIV ст.). Як і перше, це городище на сьогодні є втрачене через видобуток граніту. Саме його і пов'язують з вінницьким замком поч. XVI ст., згаданому у ревізіях 1545 та 1552 років (Білінський, 1926). У останній вказано про розташування поруч з замковою іншою, сусідньої гори, з якої неприятель може вільно обстрілювати замок. На нашу думку, мова йде про місцевість, на якій зараз розташована церква св. Миколая. Будівництво мосту та автотраси спотворило первісний рельєф, але він добре простежується на історичних мапах. У забудові вулиць Старого міста прослідковуються релікти давнього середмістя, притаманного містам на руському праві. Вони полягають у парцеляції садибних ділянок, розрізаних радіально, межі яких проведено перпендикулярно до точок умовного еліпсу, який обводив оборонний периметр середмістя. Вулиці Замкова та Натана Альтмана утворюють малюнок, характерний для розпланування давньоруського міста – з овалом міських укріплень та нерегулярною веретеноподібною ринковою площею (рис.3,4)

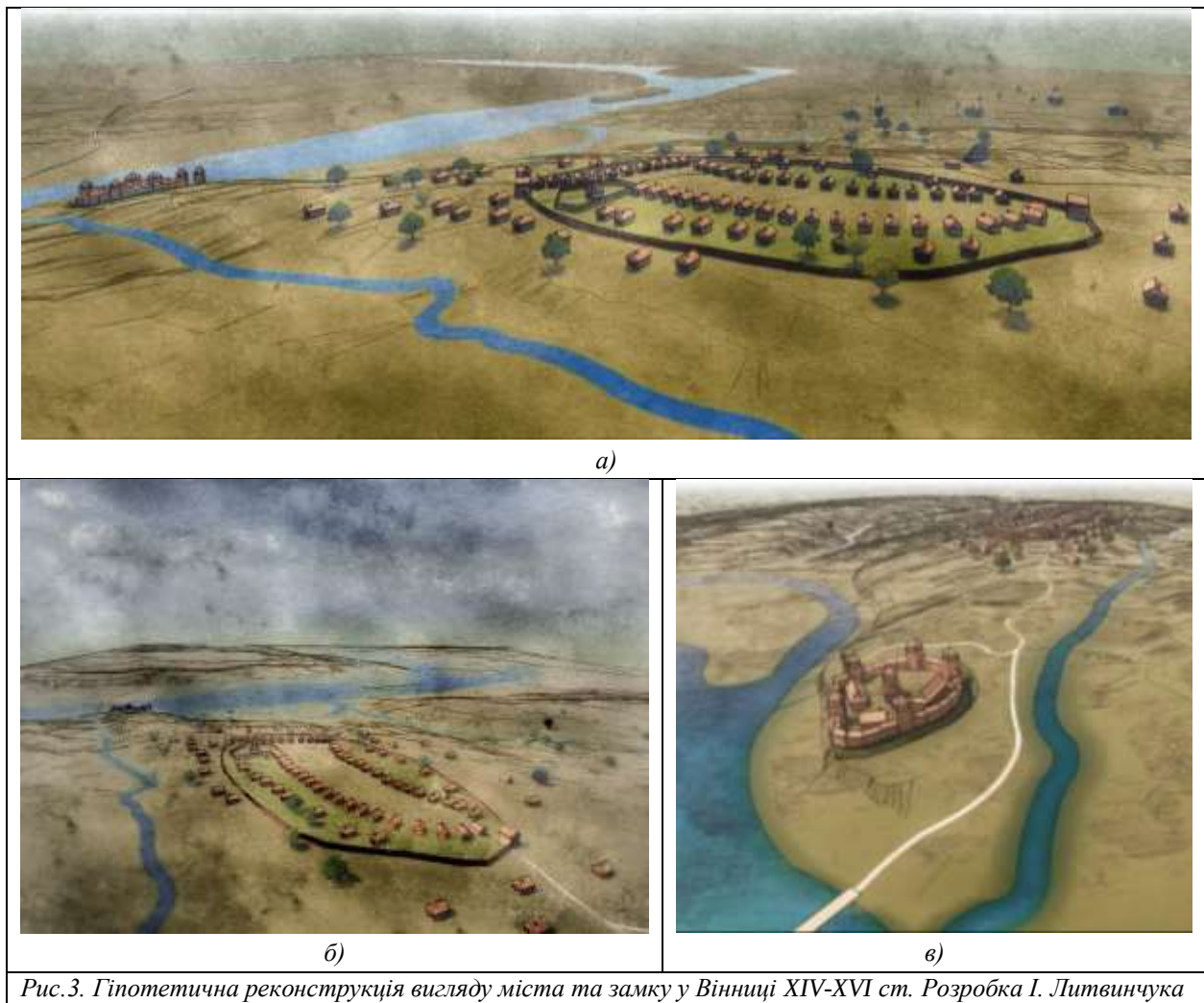

Рис.3. Гіпотетична реконструкція вигляду міста та замку у Вінниці XIV-XVI ст. Розробка І. Литвинчука

Рис. 4. Реконструкція м. Вінниці у кін. XIV-І пол. XVI ст. опрацював І. Литвинчук: 1) Вінницький замок на Замковій горі (город), 2) Гадана лінія укріплень нереалізованого «пригородка» (підгороддя), 3) Укріплення «острога» (міста), 4) ринкова площа, 5) церква, 6) Надольна брама, 7) Нагірна брама, 8) гадана лінія мисового урвища (зруйноване гранітним кар'єром), 9) р. Вінничка, 10) р. Деркачка, 11) р. Південний Буг.

С. Царенко подає межі укріпленого Старого міста, як «міста кн. Острозького¹» загальною площею близько 39, 290 624 Га, тоді як реальна площа середмістя, за нашими дослідженнями складала 9 Га. (для порівняння, площа середмістя Львова – кол. королівської столиці Русі з 1272 р. у цей час складала 21 Га., Кам'янця-Подільського – 10,3 Га, Брацлава (першої столиці воєводства)– 9,1 Га, Луцька (столиці Волинської землі, до якої входила Вінниця) – 9,7 Га)². Доповнюють порівняльний ряд міста України та Західної Європи, розплановані за подібним принципом.

¹ Князь Костянтин Іванович Острозький, староста брацлавський і вінницький 1491–1517 рр.

² Розрахунки виконані автором шляхом вимірювання прощ історичних середмість у сервісі Google Maps. При цьому використані реконструкції авторів: Львова – Р. Могитича (Бірюльов та ін.шї, ред., 2008, с. 62-65), Кам'янця-Подільського – О. Рибчинського (2016, с.213), Луцька – Б. Колоска (Терський, 2006, с.75).

Актіві джерела підтверджують наше припущення. У ревізії 1545 р. (Білінський, 2026; Кравченко, 2005, с.211-223) наголошується на невідповідному розташуванні замку, що «все місто не бачить замку, а

замок – міста». У ревізії 1552 р. (АЮЗР, 1886, с.598-611) згадуються міські укріплення – «острог» з двома брамами – Брацлавськими «нагірними» та «надольними» - до мосту через р. Бог. Обі дві згадки підходять під наше розташування середмістя – воно розташовано на значній відстані від замку, а за рахунок рельєфу, що поступово підвищується від кінця мису у напільну сторону, з замку дійсно не видно всього міста, а з міста – і замку. Нагірні (тобто, верхні) ворота розташовані дійсно «на горі», відносно «надольних» і ведуть до давнього шляху на Брацлав, а «надольні» орієнтовані на дорогу, що веде до мосту через Буг, а також, до замку. Звернемо тепер увагу на архітектурні особливості вінницького замку. У люстрації 1552 р. сказано, що замок вже 40 років як будований і цього року відремонтований. Відповідно дата зведення замку – це орієнтовно 1512 рік. Нами була зроблена спроба реконструювати вигляд Вінницького замку за описами люстрацій. За першим описом (1545 р.) замок складався з 30 городен та трьох веж, у одній з яких була брама. Опис цінний тим, що перелічує вежі та городні послідовно, по колу з лівої руки по вході до замку (по ходу стрілки годинника). Сумарно виходить наступна схема:

Вежа з брамою->8 городен->вежа->7 городен->вежа->12 городен->вежа з брамою (та, з якої почали)

Отже вимальовується умовний трикутник з найбільшою стороною о 12 городен, яка, судячи за військовою логікою, як найменш захищена, має бути розташована вздовж краю неприступного мису. Відповідно, тоді брама буде розташована у східному пряслі замкових стін, друга вежа буде орієнтована у напільний бік, а третя – на сусідню гору та переправу. Припускаємо для зручності, що розміри всіх городен однакові (хоча це могло бути і не так). Натомість трикутна конфігурація замку спростовується другим описом (1552 р.), в якому йдеться про габарити (внутрішні) замку – 42 сажени вздовж та 40 ½ - поперек. При цій конфігурації нам явно бракує дожини двом коротким (напільним) сторонам, навіть якщо припустити, що 12 городень зі сторони неприступного урвища розташовувались не по його кромці, а «загортались» до брам, відповідно, вежі стояли теж не на самій кромці а з деяким відступом від нього, сформованим загинами цієї найдовшої куртини. Припускаємо, що сторони замку були не прямими а викривленими ззовні – тоді обрис замку стає нагадувати підкову і в такому разі між вежами уміщаються всі 7 та 8 городен. Закруглена форма замку нагадує давні «городи» (тобто, замки) XIII-XIV ст., тобто, литовський замок поч. XVI «сів» на давньоруське городище ймовірніше за все, був поновлений чи капітально відремонтований, а значить, був завжди на цьому місці. Археологічні дослідження Виногородської (2010; Виногородська, Потехіна та Долженко, 2020) виявили на сусідній зі знищеним замчищем ділянці матеріал XIV ст. (що підтверджує, що первісний замок *Венича*, згаданий у «Списку...» та актових джерелах 1390-х років розташовувався саме тут. Саме місце є стратегічно важливим, оскільки дозволяло безпосередньо контролювати дорогу на Брацлав і переправу через Буг (Тичук, 2016). На історичних планах та сучасній геодезичній підоснові видно, що саме попри цей замок було найбільш зручне місце (пологе) для дороги – в інших місцях цьому заважали круті схили каньйону Південного Бугу. В обох ревізіях зазначається необхідність прибудови підгороддя до замку (т. зв. «прибавлення» у ревізії 1545 р. та «пригородок» у 1552 р.), що теж свідчить про розташування замку та середмістя на значній відстані і наявність вільного простору для розбудови підгороддя:

«...а не хотечи-л того замьку з мѣстья теперешнего рушити, ино могъ бы его прибавити, для чого ж есмо и мѣстцо тоє, где би могъ ему прибавлене вчинити, вымеряли - сто и тридцать сажонь...»

Про те, що замкові укріплення не сполучались безпосередньо з міськими свідчить нереалізована пропозиція прибудувати до дитинця підгороддя, назване у люстрації 1545 р. «прибавлением», а у люстрації 1552 р. – «пригородком». Оборонний периметр нового укріплення мав складати 130 сажень, які мусили вмістити 30 городень. Під час метрологічних досліджень на сучасній підоснові з'ясовано, що такий параметр відповідає 276,5 м (перевод сажених на метричні одиниці вимірювання) та 150 м – відстань між укріпленнями дитинця та новими укріпленнями підгороддя-«пригородка». При цьому відстань між укріпленнями дитинця та середмістя – посаду сягає 253 м. Таким чином, отримані відстані

підтверджують нашу тезу про те, що будівниці того часу мали можливість збудувати підгороддя без втручання у сформовану містобудівну структуру посаду Вінниці та загосподарювати вільну від забудови території, тобто, запропонована нами локалізація середмістя-посаду Вінниці не суперечить актовим джерелам.

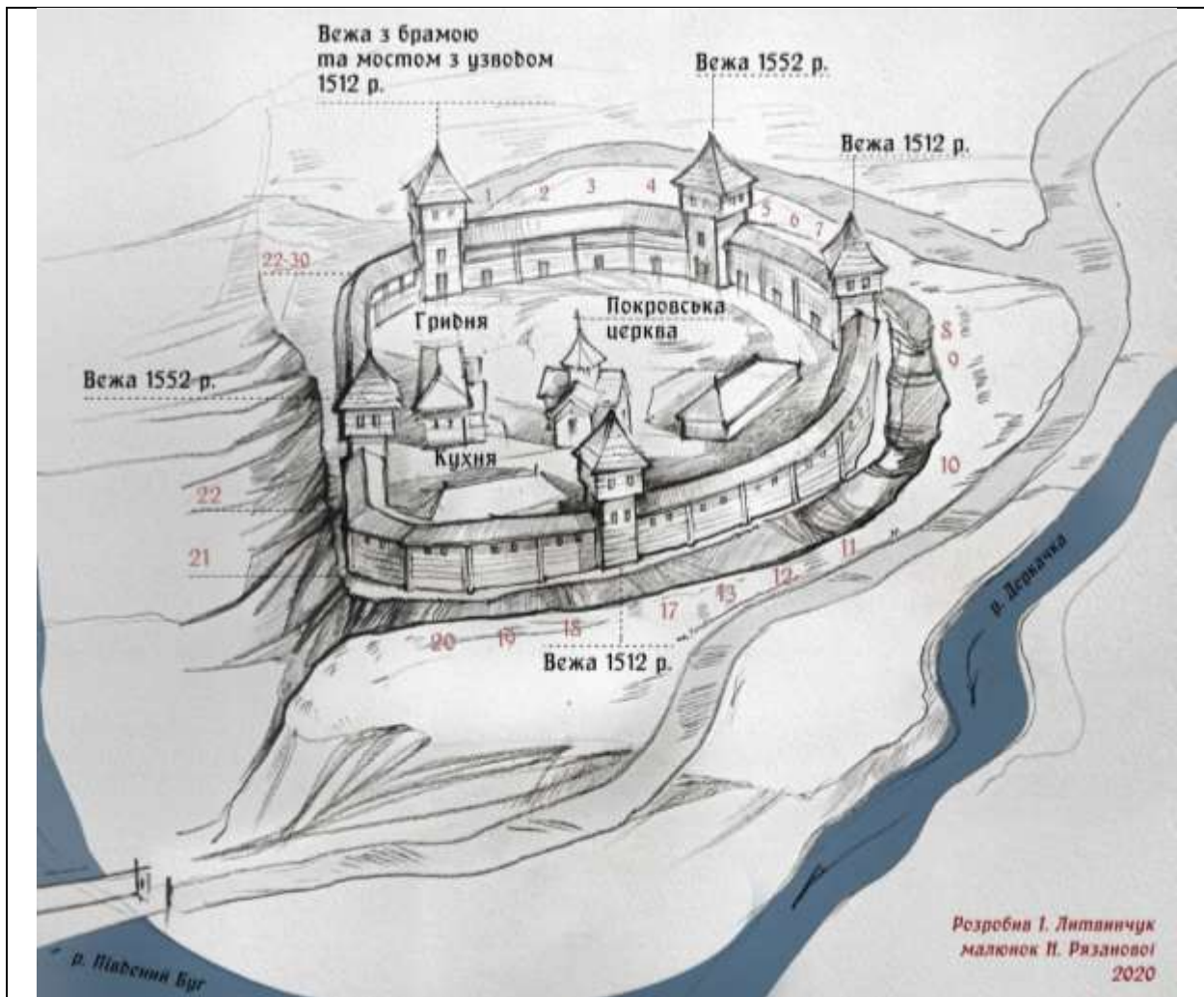

Рис. 6. Реконструкція вигляду вінницького замку у сер.ХVІ ст. (за описами ревізій 1545 та 1552 р.).

Розробив І. Литвинчук, малюнок Н. Рязанової.

Експлікація: 1) Зем'янська городня, 2) Городня Кмитича 3)Городня Якубовича, 4)Городня Демидовського, 5) Посполита городня, 6) погребницька городня, 7) Печапинецька городня, 8) городня Бразковича, 9) микулинецька городня, 11) городня Коцуби, 12) п'ятничанська городня, 13) городня замкових людей, 14) городня Забрубіна, 15) перхуровська городня, 16) стрижовська городня, 17) вороновицька городня, 18) городня Кордішова, 19) городня Дубицької, 23-25), межанські городні, 26) гуцинецька городня, 27-28) городні Кмитича

II період – перенесення міста та замку на правий берег.

Перенесення замку та міста Вінниці на протилежний берег Південного Бугу було обумовлено невдалим розташуванням існуючого замку. Це невдале розташування, у свою чергу, як ми довели вище, було обумовлено тяглістю традиції, закладеної на момент заснування Вінниці у кін. XIV ст. Документальна згадка про цю подію датується ще 1558 роком (*Archiwum księżąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, 1887) і після неї інформації про нову локацію міста вже не знаходимо. Як зазначалося вище, пропозиції перенесення замку висувались люстратором ще у 1545 році, хоча стосувались, вочевидь, іншого місця, на тому ж березі Південного Бугу. Перенесення замку було обумовлено неможливістю виконання ним оборонних функцій під впливом розвитку артилерії. Мешканці у цьому випадку звільнялись від податків внаслідок понесених витрат, пов'язаних з

будівництвом нових осель. Опис Вінниці на новому місці за XVI ст. подає Олександр Гваньїні (2007, с.417):

«Вінниця. Дерев'яне місто, яке разом із замком оточене валом і яке стоїть над рікою Бут. Ці два замки [брацлавський і вінницький] частіше, ніж інші, стають метою нападів перекопських татар. Місцеві повіти такі великі, що їх вважають воєводствами. Вони мають особливий прапор, на котрому зображено герб Великого князівства Литовського».

Пізніших описів замку чи міста цього ж століття не виявлено. Відомо лише, що у 1580 р. в замку відбулася пожежа (Павлуцкий, 1905, с.72), в якій загинули привілеї брацлавських земян на володіння містами та селами. Важливою подією стало перенесення у 1598 р. до Вінниці гродського та земського судів та також воєводського сеймику, після чого фактичною столицею воєводства стала Вінниця (*Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов*, 1886, с.598-608)

Інвентар міста 1604 р. детально описує замок. Люстратор звертає увагу на поганий стан замку, який може завалитися з усіх сторін. Ймовірно, що після відбудови (яка сталася, згідно після пожежі 1580 р. замок не ремонтувався. Згадано, що він стоїть «на злому фундаменті»). З опису дізнаємось також про тип конструкцій замку – це був «копець» (тобто, земляна насипна платформа), з дерев'яним парканом на ній. Замок мав одну дерев'яну вежу та браму. Всередині знаходився будинок та кільканадцять шляхетських комор. Локалізацію місця замку подає люстрація 1629 р. (Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, 1632) В ньому йдеться про будівництво єзуїтського конвінctu на «замковому пляці» - тобто на ділянці, де знаходився замок. Сам замок вже був перенесений, ймовірно – вже на острів Кемпа, оскільки цей інвентар зазначає принципово інший склад будівель та споруд та їхню кількість. У 1613 р. вінницький староста Каліновський збудував вінницький замок *de nova radice* (*Volumina legum*, 1859, р.92-93) (тобто, на новому корені, фундаменті, з нуля), найімовірніше - на новому місці, яким міг бути острів. Також в цій люстрації не згадується вже королівський двір, який детально описано у інвентарі 1604 р. (Костомаров, ред., 1869, с.28-29) (там вказано, що він знаходився «під замком»). В описі королівського двору з цього ж інвентаря згадується сусідній з ним двір пані Горіховської, а також, «ворота до млина». Очевидно, що площа острова Кемпа не дозволяла умістити таку кількість споруд, також не дуже зрозуміла необхідність та спосіб зведення «копця» на острові. Це було можливо тільки в тому випадку, якщо замок стояв на материковій частині. Припускаємо, що згаданий в інвентарі млин розташовувався на затопленому нині острові з південної сторони Нового міста. На карті 1802 р. (РДБІА, ф.846, оп. 16, спр. 19757) на ньому зображені греблі та млини, що підтверджує можливість їхнього існування і у XVI ст. Інвентар 1629 р. зазначає, що у місті було 7 «стрільниць» (тобто, веж) та дві брами на протилежних сторонах міста. Це означає, що на той час місто ще мало замкнутий оборонний периметр (на карті кінця XVIII ст. позначено вал лише з напільної сторони з трьома розривами, через які проходили вулиці), що дозволяло описувати наявні в ньому брами як розташовані на «різних сторонах» міста.

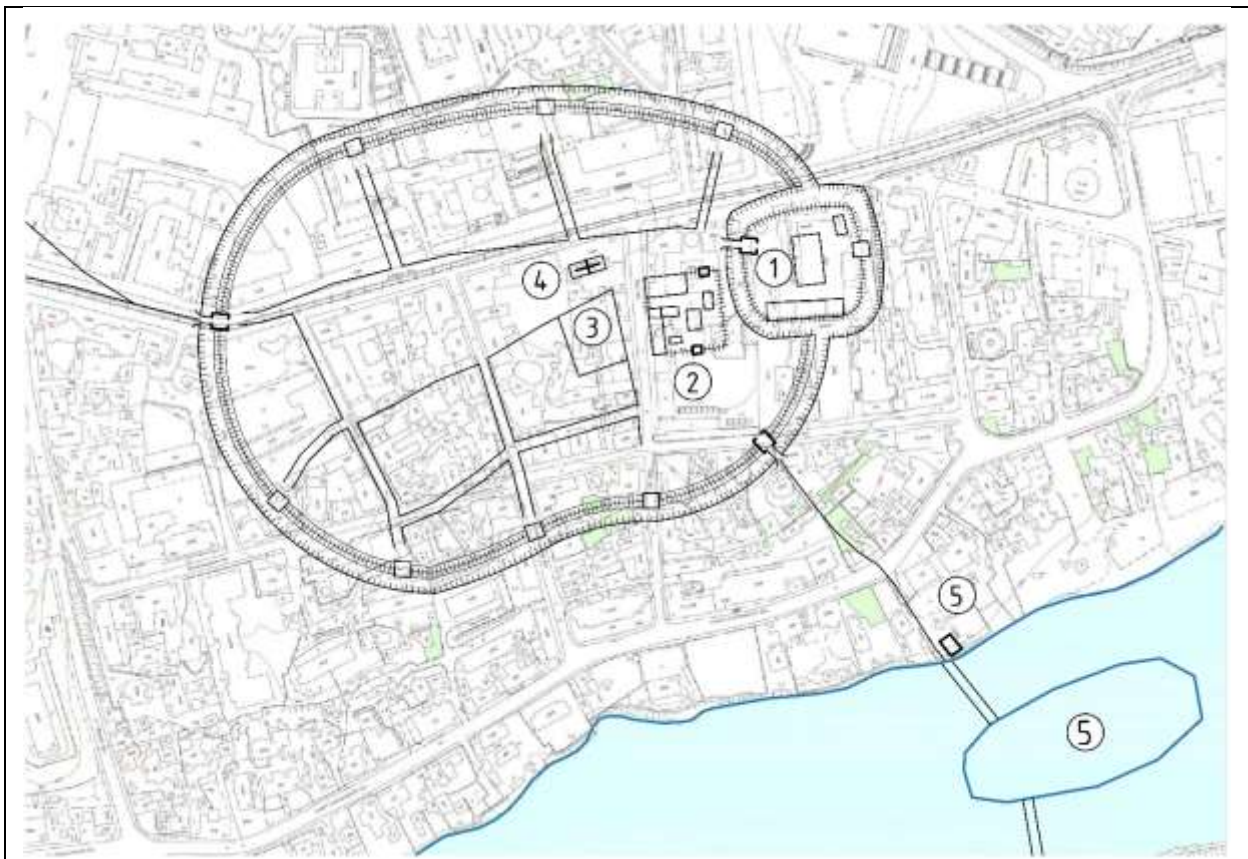

Рис.7. Реконструкція м. Вінниці (Нового міста) у II пол. XVI-поч. XVII ст. Опрацював І. Литвинчук. 1) Замок, 2) Королівський двір, 3) Двір пані Горіховської (гадане розташування), 4) церква Кузьми та Дем'яна, 5) Млин, 6) Острів за картографією XVIII ст.

Ідентифікація «міста в паркані» на місцевості здійснена за принципом, аналогічному у випадку ідентифікації локації Старого міста. Враховувалась збережена парцеляція ділянок кварталів, зайнятих приватним сектором (вони не підлягали регуляції у XIX ст.). Отримані результати потребують уточнення після проведення археологічних обстежень, оскільки планувальна структура Нового міста неодноразово перепланувалась у XVIII-XIX ст. Релікти первісного розпланування збережені у кварталах приватного сектору, деякі з них ще відображені на плані XVIII ст. (Ричков, 2016).

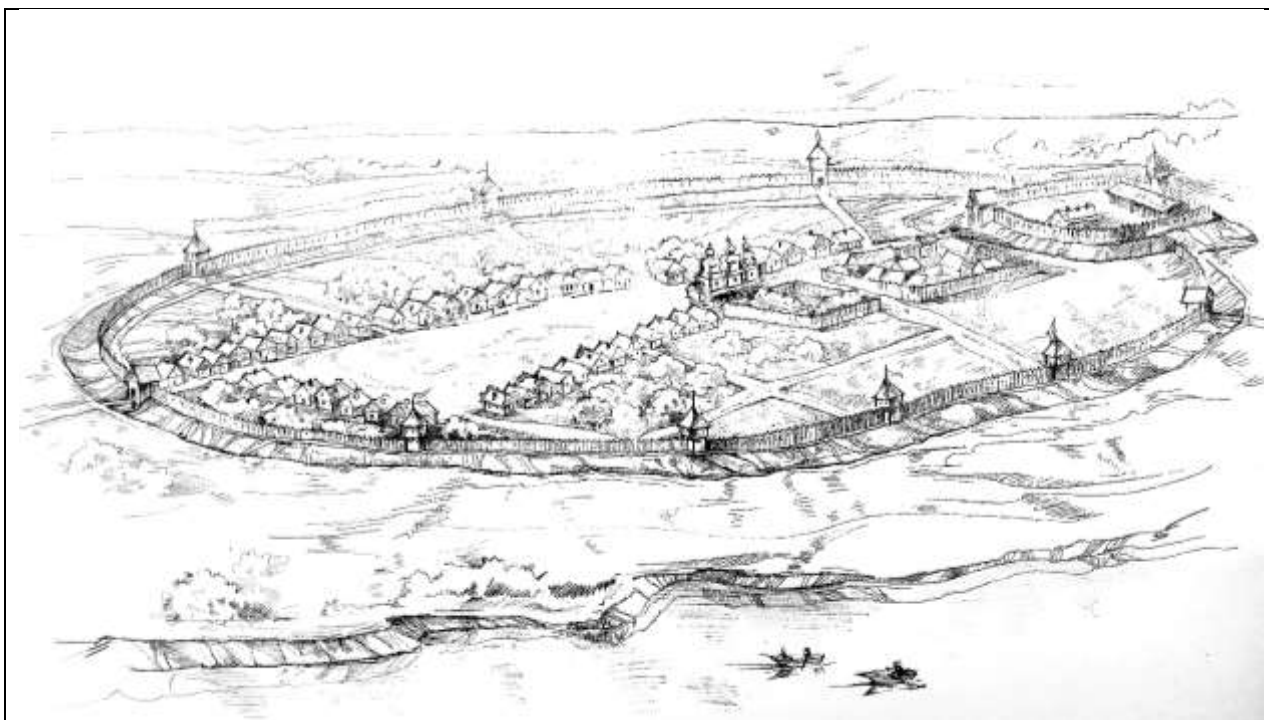

Рис.8. Реконструкція м. Вінниці (Нового міста) у II пол. XVI-поч. XVII ст. (Аксометрія). Розробив І. Литвинчук, малюнок Н. Рязанової

Висновки

Таким чином, на підставі комплексного аналізу та співставлення джерел, виокремлено 2 стадії існування урбаністичного оборонного комплексу міста Вінниці XIV-XVI ст. Перша стосується формування Вінниці як міста на руському праві, чий замок розташовувався на давньослов'янському або руському городищі. В той час укріплення Вінниці складались з окремо розташованих укріплених замку та середмістя. Другий етап теж стосувався русько-литовського періоду і охоплює 1558-1611 рр, пов'язаний з перенесенням замку та середмістя на протилежний берег. Отримані в ході дослідження результати вимагають перевірки археологічними методами. Ідентифіковані межі і середмість Старого та Нового міста мають бути враховані під час розробки історико-архітектурного опорного плану, включені до меж історичного ареалу з опрацьованими регламентами (які б забороняли перепланування вулиць та парцель, зберігали традиційний характер історичного середовища), зон охорони археологічного культурного шару.

Бібліографія

- Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, 1887. T.1. Lwów: nakł. właściciela.
- Baliński, M i Lipiński, 1846. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, T. 3. Warszawa: nakł. S. Orgelbranda Księgarza.
- Bykowski, P., 1880. Miasto Winnica, dawniejsze i spóczesne. *TI*, 242, s.99; 243, s.125; 244, s.133 – 134; 245, s.149 – 150; 246, s.174; 247, s.182 – 183; 248, s.194; 249, s.220 – 221.
- Cherkes, B. and Lytvynchuk, I., 2020, Spontaneous and regular models of fortified cities of Ukraine in the 16th–17th centuries. *Architectural Studies*. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, p.1-10.
- Daniłowicz, I., 1862. *Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. T. 2. Wilno: Drukarnia A. H. Kirkova.
- Jabłonowski, A., 1894. *Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów - Braclaw)*, T. 2. Warszawa: w Drukarni J. Filipowicza.
- Marczyński, W., 1822. *Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej z rycinami i mappami*, T.2. Wilno: s. n., drukiem Józefa Zawadzkiego.

- Tęgowski, J., 1997, Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku. *Teki krakowskie*, T. 5. Kraków.
- Volumina legum*, 1859. T 2. Petersburg: Nakladem I drukiem Jozafata Ohryszki.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, 1632. *Archiwum Sanguszków*. Sygn. 92, s.190-193.
- АЮЗР*, 1886. Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, Ч.7, Т.1. Акты о заселении Юго-Западной России. Киев.
- Бевз, М., 2004. До проблеми реконструкції архітектурно-планувальної системи княжого Белза в світлі картографічних джерел. *Белз і Белзька земля*, С.111-118.
- Бевз, М., 2007, Історичне місто як об'єкт збереження і регенерації. *Проблеми теорії і історії архітектури України. Збірник наукових праць*, 7. Одеса: Астропринт, С.105-119.
- Бируля, О., 1930. *Архитектурна історія Вінниці*. Вінницький вечірній робітничий університет. Вінниця.
- Білінський, М. І., 1926. *Вінницький замок: історичний нарис з доби 16 – 18 ст.* – Вінниця.
- Бірюльов, Ю.О. та інші, ред., 2008. *Архітектура Львова. Час і стилі XIII-XXI*. Львів: Центр Європи.
- Боржковский, В., 1911. *Старый город [Винницы]: очерк современного его положения*. Винница: типография Р.Б. Шерра.
- Виногородська, Л. І., 2010, Вивчення укріплень Поділля XIII—XVIII ст. (за археологічними даними). *Археологія і давня історія України: Збірник наукових праць*, 1. Київ: ІА НАН України. С.79-87.
- Виногородська, Л.І., Потехіна І.Д. та Долженко, Ю.В., 2020, Формування соціально-просторової й антропологічної структури давньої Вінниці за археологічними (XIII–XVI ст.) й антропологічними (кінець XVIII–XIX ст.) матеріалами. *Сторінки історії*, с.24-52.
- Гваньїні, О, 2007. *Хроніка європейської Сарматії*. Переклад з польської Ю. Мицик. Київ: Києво-Могилянська академія.
- Груша, А., 2001. Невядомая грамата Фёдора Карыятавіча за 1391 г. *Беларускі гістарычны агляд=Belarusian Historical Review*, Т. 8, сш. 1/2, С.123–135.
- Гульдман, В.К., 1901. *Памятники старины в Подолии*. Камянец-Подольский: Топография Подольского губернского правления.
- КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, 2001. *ПОСТАНОВА від 26 липня 2001 р. N 878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України»*. Київ.
- Костомаров, ред., 1865. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. 2. Санкт-Петербург: Издательство археографической комиссии.
- Кравцов, С.Р., 2007, Принципи регулярного містобудування Галичини XIV – XVII ст. *Вісник Укрзахідпроектреставрація*, 17. Львів: Укрзахідпроектреставрація, С.112 - 184.
- Крикун, М, та Піддубняк, О., 2008. *Документи Брацлавського воєводства 1566 – 1606 років*. Львів: Видавництво НТШ.
- Крикун, М., 2008. *Брацлавське воєводство у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.
- Крикун, м., 2011. *Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях: Статті і матеріали*. Львів.
- Литвинчук І. та Рибчинський О., 2021, Урбаністичний оборонний комплекс міста Бар (Рів) у XV–XVIII ст. спроба гіпотетичної реконструкції на підставі невідомого плану 1821 року. *ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ АРХЕОЛОГІЯ & ФОРТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, присвяченої 90-річчя від дня народження Іона Срульовича Винокура (1930–2006)*, Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О. А, с.188-197).
- Орловский, М., 1863. Историко-статистическое описание Винницы, уездного города Подольской епархии. *ПОДЕВ*, 8, с. 299 – 311.

- Орловський, М.Я., 1863, Историко-статистическое описание Винницы, уездного города Подольской епархии. *Подольские епархиальные ведомости*, 8, с.299 – 311.
- Отамановський, В.Д., 1993. *Вінниця в 14 - 17 ст.* Вінниця. : Континент-ПРИМ.
- Павлуцкий, Г. Г., 1905. *Деревянные и каменные храмы*. Киев, с. 72 – 82.
- Полное собрание русских летописей*, 1980. Т. 35: Летописи Белорусско-Литовские. Москва.
- Рапорт, П.А., 1956. *Очерки по истории русского военного зодчества X-XIII вв.* Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- Рибчинський, О. В., 2010, Феномен архітектури ринкових площ міст та містечок Галичини. *Галицька Брама*, 10. Львів, С.10-12.
- Рибчинський, О. В., 2015, Планувальні особливості ринкових площ з замками в історичних містах України. *Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. Збірник наукових праць*, 7. Львів: Растр-7, С.249-267.
- Рибчинський, О. В., 2016. *Ринкові площі історичних міст України*. Львів: Видавництво Старого Лева.
- Ричков, П. А., 2010, Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами. *Архітектурна спадщина Волині*. 2. Рівне: ПП ДМ, С.5 – 28.
- Ричков, П. А., 2012, Розпланування міста Дубно за картографічними джерелами. *Архітектурна спадщина Волині*, 3.Рівне: ПП ДМ., 2, С.122 – 142.
- Савченко, В., 2017. *Дипломний проект освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» на тему: «Регенерація історико-архітектурного середовища монастирських комплексів у м. Вінниця»*. Львів.
- Сас, П.М., 1988. Замки східного Поділля с.16 ст. в системі оборони краю проти татарських нападів. *Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція*, с. 12.
- Секретарьов, А. М., 1993. Топографія міста Вінниці і його замків у XIV–XVIII ст. *Вінниці — 630: Матеріали I Вінницької наукової теоретичної конференції*. Вінниця.
- Сецинский, Е., ред., 1901. *Труды подольского историко-статистического комитета*. Выпуск 9: Приходы и церкви Подольской епархии. Каменец-Подольск: Типография С. П. Киржацкого, Николаевская площадь, д. № 5.
- Смерчинський, Є., 1925. *Вінницькі «мури»: з історії міста*. Вінниця: Червоний край.
- Смолій, В.А., ред., 2001. *Історія Української культури : у п'яти томах*. Т. 1. Історія культури давнього населення України. Київ: Наукова думка.
- Терський, С., 2006. *Лучеськ X—XV ст.* Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”.
- Тихомиров, М. Н., 1952, Список русских городов дальних и ближних. *Исторические записки*, Т.40. Москва.
- Тронецький, П. Т. та інші, 1972. *Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Вінницька область*. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР.
- Уварова, и Слуцкий, С.С., 1901. *Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве 1899 г.* Т.1. Москва: Типография Г. Лисснера и А. Гешеля.
- Кравченко, В., 2005. *Литовська Метрика. – Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року*. Київ: Національна академія наук України, Інститут Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.

References:

- AYUZR, 1886. Archives of Southwestern Russia, published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, Part 7, Vol.1. Acts on the settlement of Southwestern Russia. Kiev.
- Bevz, M., 2004. On the problem of reconstruction of the architectural and planning system of Prince. *Belz and Belz land*, p.111-118.
- Bevz, M., 2007, Historic city as an object of preservation and regeneration. *Problems of theory and history of architecture of Ukraine. Collection of scientific works*, 7. Odesa: Astroprynt, p.105-119.
- Bilins'kyu, M. I., 1926. *Vinnytsia Castle: a historical essay from the 16th - 18th centuries*. Vinnytsya.

- Biryul'ov, YU.O. ta inshi, red., 2008. *Architecture of Lviv. Time and styles XIII-XXI*. L'viv: Tsentr Yevropy.
- Borzhkovskyy, V., 1911. *The old city [Vinnytsia]: an essay on its current situation*. Vynnytsa: typohrafiya R.B. Sherra.
- Byrulya, O., 1930. *Architectural history of Vinnytsia*. Vinnytsia Evening Workers' University. Vinnytsya.
- Hrusha, A., 2001. Unknown letter of Fyodor Kariyatovich for 1391. *Belarusian Historical Review* = *Belarusian Historical Review*, T. 8, ssh. 1/2, p.123–135.
- Hul'dman, V.K., 1901. *Monuments of antiquity in Podolia*. Kamyanets-Podol'skyy: Topohrafiya Podol'skoho hubernskoho pravlenyya.
- Hvan'yini, O., 2007. *Chronicle of European Sarmatia*. Translated from polish YU. Mytsyk. Kyiv: Kyievo-Mohylyans'ka akademiya.
- KABINET MINISTRIV UKRAYINY, 2001. POSTANOVA vid 26 lypnya 2001 r. N 878 «On approval of the List of historical settlements of Ukraine». Kyiv.
- Kostomarov, ed., 1865. *Acts relating to the history of Southern and Western Russia*, t. 2. Sankt-Peerburh: Yzdatel'stvo arkheohrafycheskoy komysyy.
- Kravchenko, V., 2005. *Lithuanian Metrics. - Book 561: Revisions of Ukrainian castles in 1545*. Kyiv: Natsional'na akademiya nauk Ukrayiny, Instytut Ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho.
- Kravtsov, S.R., 2007, Principles of regular urban planning of Galicia XIV - XVII centuries. *Bulletin Ukrzakhidproektrestavratsiya*, 17. L'viv: Ukrzakhidproektrestavratsiya, p.112 - 184.
- Krykun, M, ta Piddubnyak, O., 2008. . Documents of the Bratslav Voivodeship 1566 - 1606. L'viv: Vydavnytstvo NTSH.
- Krykun, M., 2008. *Bratslav Voivodeship in the XVI-XVIII centuries: Articles and materials*. L'viv: Vydavnytstvo Ukrayins'koho katolyts'koho universytetu.
- Krykun, M., 2011. *Voivodeships of the Right Bank of Ukraine in the XVI-XVIII centuries: Articles and materials*. L'viv.
- Lytvynchuk I. ta Rybchyns'kyy O., 2021, Urban defense complex of the city of Bar (Riv) in the XV-XVIII centuries. an attempt at a hypothetical reconstruction based on an unknown plan of 1821. *COLLECTION OF MATERIALS ARCHAEOLOGY & FORTIFICATION OF UKRAINE*, Kam"yanets'-Podil's'kyy: FOP Buynyts'kyy O. A, p.188-197).
- Orlovs'kyy, M.YA., 1863, Historical and statistical description of Vinnytsia, the county town of the Podolsk diocese. *Podolsk Diocesan Gazette*, 8, p.299 – 311.
- Otamanovs'kyy, V.D., 1993. *Vinnytsya v 14 - 17 st*. Vinnytsya. : Kontynent-PRYM.
- Pavlutskyy, H. H., 1905. *Wooden and stone temples*. Kyev, p.72 – 82.
- Polnoe sobranie russkykh letopisey*, 1980. T. 35: *Chronicles of Belarus-Lithuania*. Moskva.
- Rapoport, P.A., 1956. *Essays on the history of Russian military architecture of the X-XIII centuries*. Moskva: Yzdatel'stvo Akademyy Nauk SSSR.
- Rybchyns'kyy, O. V., 2010, The phenomenon of architecture of market squares of cities and towns of Galicia. *Halytska Brama*, 10. L'viv, p.10-12.
- Rybchyns'kyy, O. V., 2015, Planning features of market squares with castles in historic cities of Ukraine. *Problems of research, preservation and restoration of historical fortifications. Collection of scientific works*, 7. L'viv: Rastr-7, p.249-267.
- Rybchyns'kyy, O. V., 2016. *Market squares of historic cities of Ukraine*. L'viv: Vydavnytstvo Staroho Leva.
- Rychkov, P. A., 2010, Planning of the city of Dubno according to cartographic sources. *Architectural heritage of Volyn*, 2. Rivne: PP DM, p.5 – 28.
- Rychkov, P. A., 2012, Planning of the city of Dubno according to cartographic sources. *Architectural heritage of Volyn*, 3. Rivne: PP DM., 2, p.122 – 142.

- Sas, P.M., 1988. Zamky skhidnoho Podillya s.16 st. v systemi oborony krayu proty tatars'kykh napadiv. Vinnyts'ka oblasna istoryko-krayeznavcha konferentsiya, p.12.
- Savchenko, V., 2017. *Diploma project of educational and qualification level "master" on the topic: "Regeneration of the historical and architectural environment of monastic complexes in Vinnytsia"*. L'viv.
- Sekretar'ov, A. M., 1993. Topohrafiya mista Vinnytsi i yoho zamkiv u XIV–XVIII st. Vinnytsi — 630: Materialy I Vinnyts'koyi naukovoyi teoretychnoyi konferentsiyi. Vinnytsya.
- Setsynskyy, E., red., 1901. Trudy podol'skoho ystoryko-statystycheskoho komyteta. Vypusk 9: Prykhody y tserkvy Podol'skoy eparkhyi. Kamenets-Podol'sk: Typohrafiya S. P. Kyrzhatskoho, Nikolaevskaya ploshchad', d. № 5.
- Smerechyns'kyy, YE., 1925. Vinnyts'ki «mury»: z istoriyi mista. Vinnytsya: Chervonyy kray. Smoliy, V.A., red., 2001. Istoryia Ukrayins'koy kul'tury : u p'yaty tomakh. T. 1. Istoryia kul't
- Ters'kyy, S., 2006. Luches'k X—XV st. L'viv: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika".
- Tron'ko, P. T. ta inshi, 1972. *History of towns and villages of the Ukrainian SSR: In 26 vols. Vinnytsia region*. Kyiv: Holov. red. Ukr. rad. entsyklopediyi AN URSS.
- Tykhomyrov, M. N., 1952, Spysok russkykh horodov dal'nykh y blyzhnykh. Ystorycheskye zapysky, T.40. Moskva.
- Uvarova, y Slutskyy, S.S., 1901. *Proceedings of the Eleventh Archaeological Congress in Kiev in 1899*, T.1. Moskva: Typohrafiya H. Lyssnera y A. Heshelya.
- Vynohrods'ka, L. I., 2010. Study of the fortifications of Podillya XIII-XVIII centuries. (according to archaeological data). *Archeology and ancient history of Ukraine: Collection of scientific works*, 1. Kyiv: IANAN Ukrayiny. p.79-87.
- Vynohrods'ka, L.I., Potyekhina I.D. and Dolzhenko, YU.V., 2020, Formuvannya sotsial'no-prostorovoyi y antropolohichnoyi struktury davn'oyi Vinnytsi za arkheolohichnymy (KHIII–KHVI st.) y antropolohichnymy (kinets' XVIII–XIX st.) materialamy. *Storinky istoriyi*, p.24-52.

Illia Lytvynchuk

department of architecture and conservation,
National University "Lviv Polytechnic
email: illia.v.lytvynchuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-4635-060X

HISTORICAL AND URBAN RESEARCH OF DEFENSE COMPLEXES OF VINNITSA OF RUS'-LITHUANIAN ERA (14th-16th CENTURIES)

© Lytvynchuk I.V., 2021

In this article for the first time the methods of the complex historical and town-planning analysis of urban defense complexes of the city of Vinnytsia formed during the Grand Duchy of Lithuania is applied. The author compares chronicle and act sources, historical cartography and the results of modern field research to establish the location of ancient castle and urban fortifications. The thesis about the formation of the primary urban structure of Vinnytsia during the Lithuanian era according to the principles of urban planning on Rus' law is proved. Two stages of town-planning development of defense complexes of the city of Vinnytsia are singled out. The first stage is dated to the late 15th middle 16th century. At this time, a castle appears on the basis of a probable ancient Rus' settlement on Castle Hill in the Old Town area. Next to it, but at a distance, the city center is being

built - a fortified post. Planning relics of the ancient city center could be read now. The topological unity of Vinnytsia city center planning with the cities of the medieval Romanesque and Old Rus' tradition in the cities of Western Europe and Ukraine has been established by means of comparative analysis. Reconstruction of the view of Vinnytsia Castle on Castle Hill at the beginning of 16th century according to the lustrations of 1545 and 1552.

The second period is associated with the construction of a new castle until 1558 on the opposite (right) bank of the Southern Bug and the development of a new middletown near castle. At this time, the Ukrainian lands are still dominated by the same principles of urban planning that existed during the construction of the Old Town. Therefore, the outline of the city fortifications, the market square and the parcelling of the New Vinnytsia city are similar to those in the Old City. Instead, the castle is already merging with the city's fortifications into a single system, which allows us to talk about a holistic urban defense complex.

Keywords: Vinnytsia, castle, city fortifications, urban defense complex, Grand Duchy of Lithuania